

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ У ПІДГОТОВЦІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ

Щокіна Наталія Борисівна
Національний фармацевтичний
університет, м. Харків

Анотація. В статті висвітлено особливості проведення занять на основі впровадження проблемного навчання у підготовці майбутніх викладачів вищих навчальних закладів. Розглянуто особливості проблемної лекції, проблемної ситуації, проблемних питань і завдань. Узагальнено шляхи створення проблемної ситуації.

Ключові слова. Проблемне навчання, проблемна лекція, проблемна ситуація, проблемне питання, проблемне завдання.

Аннотация. В статье рассматриваются особенности проведения занятий на основе реализации проблемного обучения в подготовке будущих преподавателей высших учебных заведений. Рассмотрены особенности проблемной лекции, проблемной ситуации, проблемных вопросов и заданий. Обобщены пути создания проблемной ситуации.

Ключевые слова. Проблемное обучение, проблемная лекция, проблемная ситуация, проблемный вопрос, проблемное задание.

Anote. In the article the feature of realization of employments are examined on the basis of realization of the problem educating in preparation future teachers of higher educational establishments. The features of problem lecture, problem situation, problem questions and tasks are considered. The ways of creation of problem situation are generalized.

Keywords. Problem educational, problem lecture, problem situation, problem questions and tasks.

Актуальність і постановка проблеми. Перетворення в нашій країні, що відбуваються у суспільній, політичній та економічній сферах, потребують удосконалення системи підготовки кадрів у різних галузях. Провідне завдання вищої професійної освіти – підготовка конкурентоспроможних, компетентних фахівців, які здатні аналізувати величезні інформаційні потоки, креативно мислити, самостійно приймати рішення, прагнути до самоосвіти й самовдосконалення протягом усього життя. Традиційні методи викладання, в яких акцент робиться на репродуктивну діяльність, не здатні забезпечити достатній рівень підготовки майбутніх фахівців до професійної діяльності.

Це спонукає викладачів до впровадження як новітніх, так і вже достатньо відомих педагогічних технологій, спрямованих на активізацію навчально-пізнавальної діяльності, розвиток самостійності, критичного мислення тощо. З огляду на це особливої значущості набуває проблемне навчання, яке ґрунтується на принципі вибору у навчанні, що спонукає до аналізу, співставлення, порівняння нової інформації, і, як наслідок, стає передумовою розвитку особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї проблемності простежуються в педагогічних концепціях Сократа, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервега, Л. М. Толстого. У першій половині ХХ ст. в працях Дж. Дьюї, Дж. Брунера, інших вчених починають формулюватись ідеї навчання шляхом вирішення проблем. Принципові положення концепції проблемного навчання у різні часи розробляли Т. В. Кудрявцев, И. Я. Лернер, А. М. Матюшкин, М. И. Махмутов, Н. А. Менчинская, У. Оконь, М. Н. Скаткин, Н. Ф. Тализіна, І. С. Якиманская та ін.

Упровадженню проблемного навчання в умовах вищої школи присвячені дослідження С. Архангельського, В. Андреева, Ю. Кулюткіна, Т. Ільїної, А. Алексюка тощо. Окремі форми проблемного навчання досліджувались М. В. Артюшиною, В. А. Манько, А. В. Фурманом, Н. Д. Янц та ін.

Мета написання статті – проаналізувати особливості викладання психолого-педагогічних дисциплін на основі впровадження проблемного навчання у підготовці магістрів педагогіки вищої школи.

Виклад основного матеріалу. Проблемне навчання трактують як систему прийомів, які забезпечують цілеспрямовані дії педагога з організації включення механізмів мислення та поведінки студентів за допомогою проблемних ситуацій [1, 2, 6].

На думку А. Матюшкіна, проблемне навчання полягає в постійному створенні на заняттях проблемних ситуацій (проблемних завдань) і вирішенні їх при максимальній самостійності й під керівництвом викладача [4]. У

процесі проблемного навчання викладач не повідомляє готові знання, а висуває проблему і шляхом пробудження інтересу до неї, викликає бажання в ході пошуків знайти спосіб її вирішення. Тобто проблемне навчання дозволяє особистості з урахуванням наявної інформації виробити свою власну позицію, точку зору.

Аналіз досліджень свідчить, що заняття, яке містить елементи проблемності, як правило, включає: визначення проблем в темі заняття, формулювання конкретної навчальної проблеми, висунення шляхів її розв'язання, обрання найбільш оптимального варіанту рішення, його реалізація, аналіз рішення і якщо необхідно – внесення коректив [1, 3]. Проблемне навчання сприятиме розвитку самостійності, творчості, якщо викладач буде враховувати потенційні можливості магістрантів, а проблемна ситуація, що виникає під час заняття має бути посилюючою для них.

Упровадження проблемного навчання вимагає дотримання умов організації навчально-виховного процесу:

1. Підготовка викладача: глибоке знання навчального предмету; високий рівень освіченості; володіння методикою проблемного навчання, а саме вміннями вести діалог, заохочувати до самостійної пошукової діяльності; уважно ставитись до думок, гіпотез, висловлювань; комунікативні здібності, полемічна майстерність тощо.
2. Підготовленність аудиторії: наявність мотивації, інтересу до висунутої проблеми; володіння прийомами аналітичної діяльності; попередня теоретична підготовка для пошуку невідомого результату або способу вирішення завдання.
3. Науково-методичне забезпечення навчального процесу щодо створення проблемних ситуацій.
4. Урахування специфіки навчальної дисципліни, теми, часу, відведеного на вивчення теми.

Ключові поняття: технології проблемного навчання «проблемна лекція», «проблемна ситуація», «проблемне питання», «проблемне завдання»,

які використовуються викладачем в залежності від навчальної мети, виду і змісту заняття.

У вищому навчальному закладі проблемне навчання може застосовуватись на різних етапах процесу навчання – на етапі здобування нових знань (проблемні лекції), на етапі усвідомлення знань, формування й закріплення умінь та навичок (створення проблемних ситуацій і вирішення проблемних задач при проведенні семінарських або практичних занять, розв'язання проблемних завдань при виконанні самостійної роботи – написання рефератів, курсових, дипломних, магістерських робіт, проектів тощо).

На думку М. Махмутова проблемне навчання включає декілька етапів: усвідомлення проблемної ситуації, формулювання проблеми на основі аналізу ситуацій, вирішення проблеми, яке передбачає висунання, зміну та перевірку гіпотез, перевірку рішення [5].

У ході проблемної лекції викладач, визначивши проблему, повинен показати місце цієї проблеми в науці, особливо її значущість у майбутній професійній діяльності, підібрати можливі варіанти її вирішення. Проблемна лекція має спонукати до подальшого самостійного одержання знань. Головне завдання викладача – не вчити, а допомагати в процесі аналізу й осмислення інформації для того, щоб у кожного магістранта сформувалася власна думка щодо вирішення досліджуваної проблеми. Проблема може бути поставлена викладачем і на початку, і наприкінці лекції, в залежності від мети й готовності аудиторії її розв'язувати. Особливої значущості набуває саме «проблемний початок лекції», коли сформульована проблема виступає в якості своєрідного «гачка», який привертає увагу магістрантів до навчального матеріалу на протязі всієї лекції. Проблема, висунута на завершальному етапі лекції, спонукає до самостійного пошуку варіантів її рішення [8]. У ході проблемної лекції викладач висуває проблему, створюючи пізнавальне утруднення і, у ході міркування, розкриває перед магістрантами (можливо разом з ними) можливі шляхи розв'язання навчальної проблеми. Проблемний

виклад навчального матеріалу дозволяє активізувати навчально-пізнавальну діяльність, сприяє росту зацікавленості навчальним предметом, розвиває аналітичне мислення.

Проблемне навчання у ході семінарських і практичних занять може включати систему методів і прийомів, у ході застосування яких знання, уміння та навички формуються в результаті мисленнєвої діяльності з вирішення проблемних питань і ситуацій, розв'язання проблемних завдань. Істотною ознакою проблемного запитання є прихована суперечність. Наприклад: педагогом можна стати або народитися? Які риси притаманні сучасному викладачу? Чому не існує універсальної технології, методу навчання? В чому причина різного ставлення студентів до занять? Чому на одному занятті більшість студентів активно працює, виконуючи завдання викладача, а інші – відверто нічого не роблять? Як це попередити?

Такого роду запитання відкривають можливість одержання неоднотипних відповідей. Тут немає готової схеми вирішення і пропонується самостійний аналіз суперечливої ситуації. Магістранти мають володіти таким обсягом наявних знань і способів діяльності, щоб приступити до самостійного пошуку потрібного результату. Запитання, на які вже існує готова відповідь і які вимагають простого відтворення, не є проблемними.

Проблемна ситуація виникає, якщо у магістрантів є пізнавальна потреба та інтелектуальні можливості вирішити задачу, при наявності утруднення, протиріччя між старим й новим знанням, відомим та невідомим, умовами й вимогами. При цьому попередній досвід не містить готового алгоритму, який би стався у нагоді. Для подолання цих труднощів необхідно розробляти нову, відмінну від попередньої стратегію дій. При виділенні і формулюванні проблемних ситуацій викладач повинен керуватися такими вимогами: не представляти істину в готовому вигляді, а виявляти й демонструвати протиріччя в розвитку того чи іншого явища; орієнтуватись на максимальну самостійність пізнавальної діяльності; враховувати основні

дидактичні принципи (науковість, систематичність, наочність, доступність тощо).

Проблемна ситуація породжується ситуацією, що містить відомі й невідомі елементи. Проблемна ситуація виникає найчастіше тоді, коли є кілька варіантів розв'язання проблеми, при обмеженій інформації, недостатності вихідних даних.

Викладачеві необхідно так викладати навчальний матеріал, щоб він сприяв появі особливого виду мисленнєвої взаємодії, залучив до проблемної ситуації та викликав у студентів пізнавальну потребу. Одним із психологічних структурних елементів проблемної ситуації є інформаційно-пізнавальна суперечність, без якої проблемна ситуація неможлива.

За видом інформаційно-пізнавальної суперечності виділяють типи проблемних ситуацій:

- усвідомлення недостатності попередніх знань для пояснення нового факту;
- зіткнення з необхідністю використання раніше засвоєних знань у нових практичних умовах;
- суперечність між теоретично-можливим шляхом вирішення завдання та практичною нездійсненністю обраного способу;
- суперечність між практично досягнутим результатом виконання навчального завдання і відсутністю знань для його теоретичного обґрунтування.

Аналіз літературних джерел дозволив узагальнити способи створення проблемної ситуації [3, 4, 8]:

1. Спонування до вибору правильного варіанту відповіді та його обґрунтування.
2. Перехід від поодиноких фактів до узагальнень.
3. З'ясування протиріч між можливими засобами розв'язання завдання й практичною неможливістю обраного способу діяльності.
4. Побудова гіпотези на основі відомої теорії, з подальшою її перевіркою.
5. Використання протиріччя між досліджуваними фактами і наявними знаннями.

6. Знаходження раціонального шляху вирішення проблеми, коли задані умови і кінцева мета.
7. Самостійне знаходження рішення при заданих умовах. Творче завдання, для вирішення якого необхідно використовувати додаткову літературу, довідники, тощо.
8. Розгляд проблеми в історичному аспекті.
9. Зіткнення з життєвими фактами або незвичайними явищами, що потребують теоретичного обґрунтування.
10. Постановка викладачем серії проблемних питань.
11. Демонстрація досліду, результати якого вимагають наукового пояснення.
12. Спонування до порівнянь, зіставлень, протиставлень окремих положень, фактів, явищ, поглядів тощо, унаслідок чого виникає пізнавальне утруднення.
13. Спонування до попередніх узагальнень нових фактів.
14. Спонування до висунення гіпотез, формулювання висновків та їх перевірка.
15. Використання наочних матеріалів.

У сучасній педагогіці прийнято виділяти дві сторони проблемної ситуації: предметно-змістовна – полягає у суперечності між знанням і незнанням. Для виділення цієї суперечності та її з'ясування потрібно: а) визначити наявність знань чи способів діяльності, необхідних, але недостатніх для розв'язання суперечностей; б) визначити, яких саме знань чи способів діяльності не вистачає для розв'язання виділеної суперечності, тобто відділити невідоме від відомого.

Мотиваційна сторона проблемної ситуації полягає в тому, що вона повинна містити в собі особистісний інтерес. Тільки за наявності інтересу, пізнавальної потреби проблема може бути «прийнята» магістрантами до наступного вирішення. Це означає, що проблемна ситуація за таких умов перетворилася на проблему, проблемне завдання.

Проблемне запитання, проблемне завдання або приймаються магістрантом (аудиторією), або не приймаються. В останньому випадку проблемної ситуації інавіть не виникає. Проблема приймається магістрантом

лише тоді, коли вона спирається на наявні у нього знання і коли він починає розуміти, що їх недостатньо для розв'язання поставленої проблеми [3, 4, 5, 6].

Усі висловлені ознаки проблемності запитання притаманні також проблемному завданню. Проблемне завдання завжди містить у собі суперечність, для розв'язання якої необхідно отримати нові знання, що добуваються у процесі вирішення завдання, у пошуку. А головне – наявність алгоритму, якому має відповідати його вирішення. Наприклад, якщо поставити завдання таким чином: 1) визначте, який стиль взаємовідносин між викладачем і студентами найбільш сприятливий у процесі навчальної діяльності? 2) розробити алгоритм проведення лекції, практичного заняття, які містять елементи інтерактивності; 3) відомо, що принцип доступності орієнтує викладача на «зону найближчого розвитку» студентів або магістрантів, а принцип науковості навчання вимагає постійного оновлення змісту навчального матеріалу, розширення інформації без збільшення часу на засвоєння. Як вирішити це питання? Рішення буде отримано у результаті самостійного міркування над проблемою або під керівництвом викладача.

Приховане у проблемі протиріччя можна вирішити, якщо магістрант володіє таким рівнем знань, способів діяльності, котрі є достатніми для того, щоб розпочати пошук невідомого йому результату або способу вирішення завдання. Інакше він не готовий прийняти проблему і вона втрачає для нього значення навчальної. Завдання викладача – перевести проблемну ситуацію у стан навчальної проблеми.

При впровадженні проблемного навчання виникають певні труднощі, до яких більшість дослідників відносять: великі витрати часу, особливо на початковому етапі, коли тільки починають формуватися навички рішення проблемних ситуацій; пошук оптимальності у співвідношенні колективної та індивідуальної роботи; перегляд методів роботи викладача, оскільки змінюється технологія підготовки і проведення занять; збільшення часу на самостійну роботу вимагає її додаткового інформаційно-методичного

забезпечення; недостатній рівень підготовленості студентів або магістрантів до впровадження проблемних методів навчання.

Висновки. Таким чином, різні форми проблемного навчання – проблемна лекція, проблемне питання, проблемна ситуація і проблемне завдання – створюють необхідні умови для розвитку мислення, навчають критичному мисленню, творчому підходу до вирішення проблеми. Рівень ефективності занять за проблемною технологією залежить від професійної компетентності, методичної грамотності викладача, потенційних можливостей студентів і магістрантів. Проблемне навчання використовується при викладанні багатьох предметів у вищій професійній освіті, оскільки примушує думати, творчо підходити до самостійного розв'язання проблеми, сприяє розвитку якостей сучасного фахівця.

Використані джерела

1. Алексюк А.М. Педагогіка вищої освіти України. Історія, теорія : посібник / А.М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
2. Ильина Т.А. Лекция в высшей школе / Т.А. Ильина. – М. : Знание, 1977. – 79 с.
3. Манько В.А. Проблемне навчання як актуальна науково-педагогічна проблема / В.А. Манько// Засоби навчальної та науково-дослідної роботи. – Х., 2006. – Вип. 25. – С. 102–106.
4. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении / Матюшкин А.М. – М. : Педагогика, 1972. – 208 с.
5. Махмутов М.И. Організація проблемного навчання у школі. Книжка для вчителів. – М.: "Просвітництво", 1977. – 240 с.
6. Оконь У. Основи проблемного навчання. Пер. з польск./ У. Оконь. – М.: "Просвітництво", 1968. – 208 с.
7. Фурман А.В. Проблемні ситуації в навчанні : кн. для вчителя / Фурман А.В. – К. : Рад. Школа, 1991. – 191 с.

8. Шуришина Л.В. Проблемне навчання та інформаційні технології як засоби підвищення мотивації студентів / Л.В. Шуришина // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці: ЧТЕІ КНТУ, 2012. – Вип. П (46). Економічні науки. – 412 с.